

Gre Filla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşiminden Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler

*Cutting Edge Ground Stone Tolls From The Gre Filla Pre-
Pottery Neolithic Settlement*

Ayşin KONAK

Dr. Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi,
y.aysin@gmail.com
[0000-0002-0620-2573](tel:0000-0002-0620-2573)

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial
License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons
Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Konak, Ayşin. "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşmesi Gre Filla'dan Kesici
Kenarlı Sürtme Taş Aletler". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 1-21.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1018603>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 03.11.2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 18.01.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Gre Filla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşiminden Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler

Öz

Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemi tartışılmaz bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Bu bölge içinde Geç PPNA ve Erken PPNB dönemine tarihlendirilen yerleşim yeri kazıları çok azdır. Bu nedenle Yukarı Dicle Havzası'nda yer alan Gre Filla yerleşiminden elde edilen bulgular bölgenin kültür tarihine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu yazıda Gre Filla yerleşiminde 2018-2019 yıllarında ele geçen kesici kenarlı sürtme taş aletler değerlendirilmiştir. Bu tür aletler, sürtme taş buluntu topluluğu içinde tanımlı bir alet grubunu oluşturmaktadır. Toplam 26 adet buluntunun her biri öncelikle metrik ölçüleri, kullanılan hammaddeler, üretim teknikleri, tipolojileri ve yerleşim içindeki buluntu yerleri bağlamında ele alınmıştır. Gre Filla yerleşiminde, kesici sürtme taş aletler bunların üretiminde kullanılan hammaddeler ve aletlerin boyutları bakımından büyük bir çeşitlilik sunmaktadır. Bunlardan elde edilen veriler diğer buluntulardan elde edilen verilerle birlikte değerlendirilmiştir.

Bu aletler üzerine yürütülen analizlerden elde edilen veriler ardından bölge içinde kazıları yapılmış çağdaşı yerleşmelerden elde edilen verilerle karşılaştırılmıştır. Yakınoğu'nun neredeyse tüm yerleşmelerinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem boyunca yaygın olarak gözlenen bu aletler üzerine yapılan detaylı analizlerin çok sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak kullanılan terminolojinin de büyük ölçüde farklılık gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletler, Gre Filla, Neolitik, Yukarı Dicle Havzası.

Cutting Edge Ground Stone Tolls From The Gre Filla Pre-Pottery Neolithic Settlement

Abstract

The importance of the Southeastern Anatolia Region stands before us as an indisputable fact in terms of the emergence and development of the Neolithic way of life. Within this region, there are very few settlement excavations dating to the Late PPNA and Early PPNB periods. For this reason, the findings obtained from Gre Filla settlement located in the Upper Tigris Basin will make significant contributions to the cultural history of the region. In this article, cutting edge ground stone tools found in Gre Filla settlement in the years of 2018-2019 are evaluated. This type of tools make up a defined group of tools within the grinding stone finds. Each of the 26 finds in total has been dealt with primarily in regards to their metric dimensions, raw materials used, production techniques, typologies and archaeological contexts within the settlement. In the Gre Filla settlement, cutting edge ground stone tools offer a great variety in terms of the raw materials used in their production and the sizes of the tools. The data obtained from these were evaluated together with the data obtained from other finds. The data obtained from the analyzes carried out on these tools were then compared with the data obtained from contemporary settlements excavated in the region.

It has been understood that detailed analyzes on these tools, which were commonly observed throughout the Pre-Pottery Neolithic period in almost all settlements of Near East, were very limited. In addition, it has been seen that the terminology used differs greatly.

Keywords: Cutting Edge Ground Stone Tolls, Gre Filla, Neolithic, Upper Tigris Basin.

Giriş

Son Buzul Çağı'nın etkisini kaybetmeye başladığı son evrelerinden, başka bir deyişle G.Ö. 20 binden itibaren dünyada önemli çevresel değişimler ve bu değişimlerle birlikte Önasya'da önemli sosyokültürel farklılıklar görülmeye başlanmıştır. Bu farklılıklar, Younger Dryas (G.Ö. 12,9-11,7 ky) olarak tanımlanan kısa ve soğuk bir dönemle kesintiye uğramış olsa da hemen ardından başlayan Holosen'in ılık ve nemli hava koşullarıyla birlikte, büyük bir ivme kazanarak görülmeye devam etmiştir (Sagona ve Zimansky, 2015, 33; Dolukhanov,1998, 188). Bu çevresel olayların etkisiyle Yakındoğu'da Doğu Akdeniz kıyılarının güneyinde Lut Gölü'nden başlayarak, Ürdün Vadisi'nde, Suriye ovalarında, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da, Irak ve İran Zagroslarından Basra Körfezi'ne uzanan dağlık kesimde yaşayan insan toplulukları köklü bir değişikliğe giderek yeni ekonomik ve sosyolojik arayışlara yönelmiştir. Bu geniş coğrafyanın sunduğu besin kaynaklarının zengin çeşitlenmesine bağlı olarak yerleşik yaşamın Epipaleolitik Dönem'den itibaren geliştiği görülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2015, 35-36).

G.Ö. 12. bin yıl öncesinden itibaren adım adım gelişen tarım ve hayvancılıkla birlikte yarı-göçer yaşamdan aralıksız aynı yerde yerleşik yaşama geçişi gösteren köy yerleşimleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Özdoğan ve Hauptmann 2007, 404). Bu dönemde yerleşmelerin sayısı ve kapladığı alan belirgin bir şekilde artmıştır. Bu süreçte tarım ve hayvancılık etkinliğinin daha sürekli hale gelmesi ve farklı türleri de içine alacak şekilde gelişmesi daha güvenilir ve daha verimli besin elde edilmesini sağlamış ve buna bağlı olarak yontmataş endüstrisinde çift vurma düzlemli çekirdekler ve Byblos uçları gibi yeni teknolojiler ortaya çıkmış, sürtmetaş aletler alet çantasında daha ağırlıklı bir şekilde yerini almış¹, uzun mesafeli mal aktarımına çeşitli uzmanlık alanları eklenmiş, mimaride dairesel planlı yapılardan dörtgen planlı yapılara geçilmiş ve toplumsal yapıda önemli değişimler gözlenmiştir. İnsan toplulukları bu dönemden itibaren bitkilerin ve hayvanların büyümesine ve yayılmasına müdahale edip yavaş yavaş çevresini değiştirmiştir. Tarım etkinliği için tarla açmanın yanında, koyun, keçi, domuz ve sığır besiciliği için yeni otlak kazanımı, ağaç kesiminin giderek artmasını, nihayet doğal çevrenin de giderek değişmesini beraberinde getirmiştir (Sagona ve Zimansky, 2015, 33-34; Bar Yosef, 1980, 127; Kuijt ve Goring Morris, 2002, 384-385; Goring Moris ve BelferCohen, 2016, 187. Asouti, 2006).

Önasya'da Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'de alet çantasında ilk kez yerini alan kesici kenarlı sürtme taş aletler (Barkai, 2011, 443) bu dönemin başından itibaren çok sayıda ele geçmesine ve yerleşmelerde önemli bir buluntu grubunu oluşturmasına rağmen yeteri kadar çalışılmadığı ve yontma taş aletler kadar ilgi çekmediği görülmektedir. Neolitik Dönem'in tanımlayıcı buluntuları arasında yer alan bu aletlerin ortaya çıkması tarımsal üretimin başlamasıyla ilişkilendirilmektedir (Özdoğan 2019, 179). Bu dönemde özellikle tarla açmak için ormanlık alanların temizlenmesinde bu tür aletlerden yararlanılmış olmalıdır. Diğer yandan bu dönemin başından itibaren yerleşikliğin giderek kalıcı hale gelmesiyle

inşa edilen yapılarda da ahşap kullanımı artmış, buna bağlı olarak da bu tür aletlerin kullanım alanı yaygınlaşmış olmalıdır.

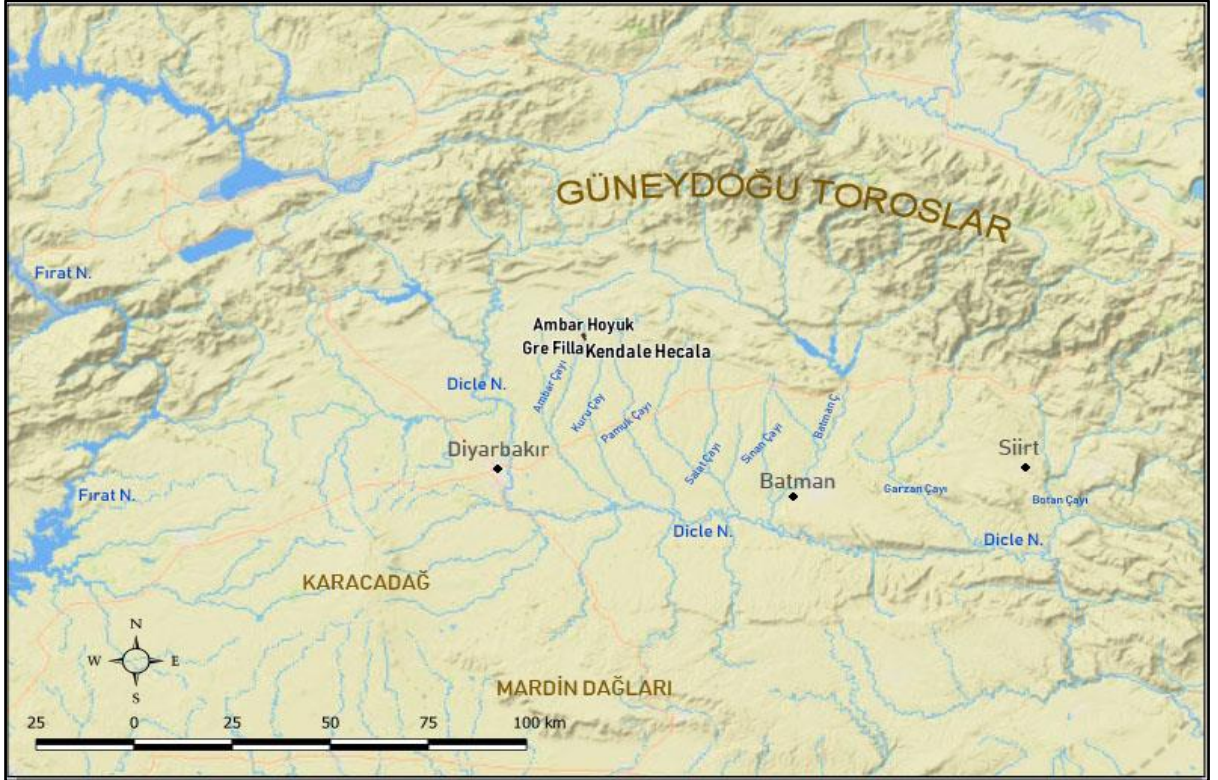
1. Gre Filla Yerleşiminin Doğal Çevresi ve Genel Özellikleri

Diyarbakır ili, Kocaköy İlçesi, Ambar Köyü sınırları içerisinde kalan bölgede yer alan Gre Filla'da (Ambar I) höyüğünde Ambar Barajı'nın dolum alanında etkileneceği için DSİ Genel Müdürlüğü'nün desteğiyle, Diyarbakır Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. A. Tuba Ökse bilimsel danışmanlığında 2018 yılından itibaren kurtarma kazıları gerçekleştirilmektedir. Baraj dolum alanında sular altında kalacak olan ve kazıları yapılan diğer yerleşmeler Ambar Höyük ve Kendale Hecale (Şekil 1) höyükleridir (Ökse vd. 2019, 299).

1.1. Coğrafi Konum

Gre Filla Höyüğü Ambar Köyü sınırları içinde Ambar Köy İlkokulu binasının yaklaşık 100 m güneyinde yer almaktadır. Yukarı çığırında derin bir vadide akan Ambar Çayı, köy yakınlarında küçük kıvrımlar çizerek hafif eğimli bir vadi içinde akmaya başlamaktadır. Ambar Çayının batısında yer alan Gre Filla yerleşimi, ortalama 0,5 ha alan kaplamaktadır. Höyük etrafındaki tarlalardan 8 m yüksekliktedir (Şekil 2).

Şekil 1: Gre Filla Yerleşiminin Konumu

Höyükteki ilk yerleşimin ova seviyesinin ne kadar altında kurulduğunu anlamak için karotlu sondaj çalışması yürütülmüştür. Bu sondaj, yerleşimin toprak çekilerek tahrip edilmiş olan kuzey kenarında açılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, ilk

yerleşimin, ova seviyesinden 2 metre kadar derinde kurulduğu anlaşılmıştır. Buna göre höyüğün toplam yüksekliği 10 m kadardır. Höyükte kazılar kuzeyinde ve güneyinde olmak üzere iki alanda ve toplam 14 açmada yürütülmüştür (Şekil 1). Güney alanında kazı çalışmalarında Neolitik tabakalara ulaşılamadığı için bu çalışmada sadece kuzey alanından elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Şekil 2: Gre Filla yerleşiminin Ambar Çayı vadisindeki konumu

1.2. Jeolojik Yapı

Gre Filla yerleşmesinin yerleştiği Yukarı Dicle Havzası, Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağı'nın güneyindeki Kenar Kıvrımları Kuşağı'nda yer almaktadır. Diyarbakır İli'nin kuzeyinde, Arap Plakası ile Avrasya Kıtası'nın çarpışmasına bağlı olarak Doğu-Batı yönlü bir bindirme kuşağı gelişmiştir. Bölgedeki en yaşlı birimler, bindirmeyle Miyosen birimler üzerine gelmiştir. Bu kuşak Çermik-Ergani-Dicle-Lice-Kulp hattı boyunca gözlenmektedir. Ofiyolitler ve metamorfik kayalar bu allokon kütleinin en önemli iki üyesini oluşturmaktadır (Kavak, 2013, 29). Kretase yaşlı kayalar ince tabakalı pelajik kireçtaşları ile temsil edilmektedir. Eosende bölge geniş bir karbonat platformuna dönüşmüş ve çok kalın kireçtaşı düzeyleri çökelmiştir. Miyosende bölgenin doğu kesiminde sığ şelf karbonatları ve resifal kireçtaşları çökelirken, batı kesiminde derin şelfte kireçtaşı içeren kil-marn, tebeşirli killi kireçtaşı ardalanmasından oluşan bir istif çökme göstermiştir (Kavak, 2013, 29-30).

Miyosen başında, Midyat grubuna ait birimler çökelişini tamamlamış, bölgenin kuzeyi alçalmaya, deniz seviyesi yükselmeye başlamıştır. Orta Miyosen başlarında sıkışma tektoniğinin etkinlik kazanmasıyla birlikte Lice Formasyonu çökelmiştir (Kavak 2013, 30). Miyosen çökme çanak/çanaklarının evrimi, Neotetis'in güney kolunun kapanmaya başlamasıyla yakından ilişkilidir. Eosen'de okyanus tabanının

dalıp batarak tüketilmesi sonucunda farklı tektonik birlikler birbirlerine yakınlaşmıştır (Şengör ve Yılmaz, 1983, 4; Kavak, 2013, 309). Üst Miyosen’de kuzey-güney yönlü açılma çatlakları gelişmiş, Karacadağ volkanitleri bölgedeki daha yaşlı birimleri örtmüştür (Şaroğlu ve Yılmaz, 1986; Kavak, 2013, 31). Bölgenin en genç kaya birimini oluşturan alüvyon örtüsü, akarsu yatakları içerisinde dar şeritler halinde görülmektedir.

1.3. Jeomorfolojik Yapı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, kuzeyden güneye doğru Güneydoğu Toros Dağları ve Güneydoğu Torosların Kenar Kıvrım Kuşağı’nın eteklerinden başlayarak Mezopotamya düzlüğü arasında uzanmakta, genel olarak geniş düzlük alanlar ile ortalama yüksekliği 500 m civarında olan platolardan oluşmaktadır. Bölgenin orta bölümünde yer alan Karacadağ Volkanı çok akıcı genç bazalt lavlarından oluşan basık bir koniye benzemektedir (Atalay ve Mortan, 2006, 388-391; Güngördü, 2003, 22; Erinç, 2000, 207). Karacadağ Volkanı’nın, sayısız erupsiyon merkezinden çıkan bazalt ve andezit lavlar, Dicle Nehri’ni doğuya doğru kaydırmıştır (Güngördü, 2003, 143. Şahin vd. 2006, 39).

Diyarbakır Havzası güneyden Mazı ve Midyat Dağları’ndan oluşan Mardin Dağları Kuşağı ile sınırlandırılmıştır. Güney ve kuzeydeki düzlükleri birbirinden ayırdığı için bu dağlık kesime Mardin-Midyat Eşiği de denmektedir. Mardin-Midyat eşiğinde dolin ve polyelerden oluşan karstik şekiller oldukça yaygındır. Diyarbakır Havzası, ortalama 500 m yüksekliğe sahip ortası çukur bir çanak görünümündedir. Havzanın içinde düzlük, tepelik alanlar, plato sahaları ve geniş tabanlı vadiler yer almaktadır. Kuzeybatı- güneydoğu yönünde havzadan geçen Dicle Nehri’ne, kuzeyde Ambar ve Pamuk Çayları katılmaktadır. Kuzeydoğudaki dağlardan doğan Kulp ve Sason Çayları birleşerek Batman Çayı’nı oluşturmuştur (Erinç, 2000, 481; Güngördü, 2003, 137; Atalay ve Mortan, 2006, 391; Durmuş, 2018, 339. Fırat Nehri bölgede sadece küçük akarsularla beslenmektedir. Bu küçük akarsuların önemli bir kısmı Karacadağ volkan konisinden kaynağını almaktadır (Atalay ve Mortan, 2006, 396; Güngördü, 2003, 137).

2. Gre Filla Yerleşmesinde Tabakalanma

Gre Filla höyüğünde yerleşiminin kuzey alanında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda, yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik A (Pre-Pottery Neolithic A/PPNB) Evresi’nde başladığı, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem sonunda terk edilmesinin ardından Geç Roma Dönemi’nden itibaren mezarlık alanı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yerleşim dönemlerine ait toplam 14 tabaka ortaya çıkarılmıştır. Bu yerleşim tabakalarından ¹⁴C yaşları ve bölgenin genel kronolojisine uygun olarak elde edilen bulgulara göre yaklaşık olarak ele alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Gre Filla’da kuzey alanda gözlenen yerleşme düzeni ve tabakalanma

TARİH	DÖNEM	GRE FILLA (Kuzey Alanı)	TABAKALAR
M.S. 450-1450	Orta Çağ	Mezarlık Yerleşim	I-III GF I GF II

G.Ö. 9000-8000	Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	Yerleşim	IV GF III
G.Ö. 10750-9400	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (B Evresi)	Yerleşim	V-XI GF IV
G.Ö. 11700-10750	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem (A Evresi)	Yerleşim	XII-XIV GFV

3. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi

Orta Çağ ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem dolgularının altında Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'in B evresine tarihlendirilen taş temelli ve kerpiç yapılar açığa çıkarılmıştır. Üst üste yeniden inşa edilen bu yapıların büyük çoğunluğu dörtgen ya da hücre planlıdır. Küçük bir kısmı payandalı olan yapıların benzerleri Dicle Havzası'nda yer alan Çayönü (Erim Özdoğan, 2011, 204, Şekil 34-36), Sumaki Höyük (Erim Özdoğan 2011, 27-28, fig. 9-12) ve Fırat Havzası'nda yer alan Akarçay Tepe (Özbaşaran ve Duru, 2011- 169-170, fig. 10-20), Nevali Çori (Hauptmann, 2011, 91-93, fig. 2-5), Cafer Höyük (Cauvin vd. 2011, 2, fig. 5-6), Mezraa Teleilat (Özdoğan, 2011, 207, fig. 2-3) gibi büyük olasılıkla çağdaş yerleşmelerden de bilinmektedir.

Gre Filla höyüğünün batısında Orta Çağ'a ait kültür dolgularının tahrip ettiği Çanak-Çömlekli Neolitik tabakaların altında, Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönemin A Evresine ait üst üste inşa edilmiş dairesel ve oval planlı yapıların kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Bu yapıların dışında köşeleri yuvarlatılmış bir yapıya ait kalıntılar da ele geçmiştir. Benzer dairesel, oval ve köşeleri yuvarlatılmış yapılar Dicle Havzası'nda Körtik Tepe (Özkaya ve Coşkun, 2011, 91-92, fig. 2-4), Çayönü (Erim Özdoğan, 2011, 195, fig. 7-8) ve Gusir Höyük (Karul, 2011, 3, fig. 4-11) gibi yerleşmelerin PPNA ve erken PPNB tabakalarında ortaya çıkarıldığı bilinmektedir.

Yukarıda kısaca anlatılan bu mimari tabakalar arasında çok ince dolgular bulunması yerleşimin zaman zaman terk edildiğini göstermektedir. Fakat yerleşimin terkedildiği dönemlerin çok uzun olmadığı kısa bir aradan sonra tekrar yerleşildiği anlaşılmaktadır.

4. Terminoloji Sorunları

Sürtme taş buluntu topluluğu ya da endüstrisi içinde yer alan yassı balta teknolojisi ve tipolojisi üzerine çok araştırma olmamasına karşın arkeoloji literatüründe farklı anlamlar içeren çeşitli terimlerin kullanıldığı görülmektedir (Bamyacı, 2017, 130). Bunun yanında kullanılan terimlerin bir kısmının yontma taş alet teknolojisinden uyarlandığı görülmektedir. Farklı alanlarda çalışan arkeologları aynı paydada buluşturan genel bir terminolojinin olmaması ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenlerle öncelikle bu çalışma kapsamında kullanılan terminolojinin açıklamaları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sürtme taş endüstrisinde yer alan kesici kenarlı sürtme taş aletler, kırma, yongalama, ezme, sürtme, sıyırma, delme, çekiçleme, kazıma, çizme, kesme gibi üretim yöntemleri tek başına ya da birkaçı bir arada kullanılarak üretilmektedir (Bamyacı, 2017, 130; Baysal, 2016, 83). Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin üretim teknolojisi hangi işte kullanılacağına bağlı olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda

gövde kenarı, gövde enine ve boyuna kesiti, kesici ağız² profili, kesici ağzın önden görünümü ve ense ya da topuk kısımları dikkate alınarak sınıflandırılmaktadırlar.

Keski, keser, kazma ve balta gibi çeşitlemeleri olan bu aletlerin herhangi bir ayırım yapılmadan genel olarak yassı balta olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 12; Özbek, 2009, 365-367; Göldoğan, 2008, 523; Göldoğan, 2011, 48; Bamyacı, 2017, 137). Buna ek olarak işleve göre sınıflandırılması ve tanımlanması gereken bu aletlerin cilalı balta ya da taş balta olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Yassı baltaların yüzeyleri yoğun biçimde sürtülerek parlatıldığı için yanlış bir şekilde *cilalı balta* olarak tanımlanmıştır. Yassı baltaların sürtülerek parlatılmış yüzeyini tanımlayan İngilizce'deki "polished" sözcüğü Türkçe'ye "cilalı" olarak çevrilmiştir. Dilimizde kullanılan cila sözcüğü, herhangi bir nesnenin yüzeyine sürülen parlatici madde ya da bu maddenin sürülmesiyle elde edilen parlaklık anlamlarında kullanılmaktadır. Bu aletler için, yine yaygın olarak kullanılan, *celt* sözcüğü, ilk kez Roma yazılı belgelerinde Kelt toplumları tarafından kullanılan yüzeyi sürtülerek parlatılmış taş baltalar için kullanılmıştır. "Keltlerin baltaları" anlamına gelen bu adlama günümüze kadar kullanılmamıştır (Özdoğan 2019, 179).

Yassı baltalar biçim ve üretim tekniği açısından çok az farklılıklar göstermektedir. Yassı baltaların gövde profilleri simetriktir, keskin bir ağızları vardır ve ağızları karşılıklı iki kenardan daralarak sivrilmiştir. Ahşap, kemik veya boynuz bir sapın içine yerleştirilerek kullanılan bu tür aletlerin ağız çizgi eksenini ile geçirildiği sapın eksenini birbirine paraleldir. Genellikle uzunlukları 5-15 cm arasında değişmektedir. 5 cm'den küçük örnekler minyatür sınıfı taşımaktadır. Bazı örnekler açılarak parlak bir yüzey kazandırılmaktadır. Bunlara ek olarak tür aletlerin bir sapa takılmadan yalın olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Bu aletlerin geniş bir kullanım alanına sahip olduğu, işlevlerine göre boyutlarının ve biçimlerinin değiştiği görülmektedir (Göldoğan, 2008, 523; Bamyacı, 2017, 179; Wright, 1992, 72-73).

Kesici kenarlı sürtme taş aletler arasında başka bir grubu oluşturan keserlerin kesici ağzı takıldığı sapın eksenine diktir. Yandan profiline bakıldığı zaman asimetriktir, başka bir deyişle A yüzü ile B yüzü arasında belirgin bir fark görülmektedir. Uzunlukları 5-10 cm arasında değişmektedir ve yine 5 cm'den küçük örnekler minyatür sınıfı ile birlikte kullanılmaktadır (Bamyacı, 2017, 179).

Kazma ya da çapalar biçimsel olarak keser grubu içinde değerlendirilmektedir. Bunlar genelde tarım işlerinde yoğun kullanıldıkları için ağız kısımları körelmiş olarak ele geçmektedir. Diğer yandan yassı balta ve keserlerin ikincil kullanımlarında genellikle çapa olarak kullanıldıkları dikkat çekmektedir (Bamyacı, 2017, 179; Özbek, 2009, 368).

Bir başka buluntu grubunu oluşturan keskinin ağız çizgisi eksenini geçirildikleri sapa paralel olmaktadır. Uzunlukları genişliklerinin en az iki katı olan bu aletler, bir ya da iki kesici kenara sahip olabilir. Genellikle bir vurgaçla vurularak kullanılmaktadır ve boyları 5-10 cm arasında değişmektedir (Bamyacı, 2017, 179).

5. Hammadde

Anadolu'da kesici kenarlı sürtme taş alet üretiminde daha çok heterojen bir yapıya sahip olan ince kristalli ve darbelere dayanıklı gabro, andezit, serpantin ve şist gibi

metamorfik kayalar kullanılmaktadır. Kullanım sıklığı açısından metamorfik kayalar içinde ofiyolit ve serpantin başı çekmektedir. Metamorfik kayaları bazalt ve andezit gibi volkanik ve magmatik kayalar izlemektedir. Yassı balta yapımında en az kullanılan sedimanter kayalar arasında kumtaşı bulunmaktadır (Tablo 2). Buna karşın Önyasya'da ve Avrupa'da yassı baltaların yapımında çoğunlukla çört ve sileksit tercih edilmektedir (Özbek, 2008, 266; Özbek, 2009, 369; Özbek, 2010, 240; Özdoğan, 2019, 180-181; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 15).

Gre Filla'da yassı baltaların yerel hammaddeler kullanılarak üretildiği sonucuna varılmıştır. Büyük olasılıkla yerleşmenin hemen kenarından akan Ambar Deresi vadisi içinden temin edilen metamorfik kayalara ait çakıllardan hammadde olarak yararlanılmıştır. Bu çakıllar basit biçimlendirme işlemlerinden sonra, son biçimlerinin verilmesi için yerleşme yerine taşınmış olmalıdır. Yassı balta üretmek için ön form verilmiş bir örneğin ele geçmiş olması bu görüşü desteklemektedir. Diğer yandan ilerleyen yıllarda yapılacak olan petrografik ve jeokimyasal analizler kullanılan hammaddelerin daha net aydınlatılmasını sağlayacaktır. İncelenen örneklerin hammaddeleri makroskobik olarak belirlenmiştir. Yassı baltaların üretiminde kullanılan kayalar bilinçli bir hammadde seçimi olduğunu göstermektedir. Bunların yapımında serpantinden, bazaltdan, andezitten ve riyolitten yararlanılmıştır.

6. Üretim Aşamaları ve Tipoloji

Son yıllarda sayıları hala az da olsa giderek artmaya başlayan kesici kenarlı sürtme taş aletlerle ilgili çalışma yöntemleri de gelişmiştir. Özellikle üretim zinciri içinde hammaddenin elde edilmesinden başlayarak nihai ürün elde edilene, hatta ikincil kullanımı da içerecek şekilde aletin terk edilmesine kadar tüm üretim ve kullanım aşamaları aydınlatılmaya çalışılmaktadır (Tablo 2). Diğer yandan bu tür aletlerin yerleşim içindeki dağılımlarının ve kullanım alanlarının belirlenmesi, sosyo-kültürel yapının ve yerleşim düzeninin anlaşılabilmesine yardım etmektedir. Sürtme taş teknolojisi içinde değerlendirilen bu tür aletlerin üretim süreci iki aşamada ele alınmaktadır:

1. Hammaddeye göreli kaba bir biçim verilmesi: Ön form ya da taslak elde edilmesi
2. Aletin işlevine göre biçimlendirilmesi

Genel olarak sürtme taş aletlerin üretimde ilk aşama olan hammaddeye kaba bir biçim verilmesinde doğrudan vurma, çekiçleme ya da sert çekiçleme yöntemi kullanılmaktadır. Yerleşimlerde bulunan bitmemiş taslak ürünler, yonga parçaları ve üretim artıklarının birtakım varlığı üretimin yerleşimde yapıldığını göstermektedir. Hammaddeye kaba şekil verme işlemi, kullanılan hammaddenin niteliğine göre değişmektedir. Aletler "ön form" adı verilen bu ana biçimi aldıktan sonra, gövde, arka yüz, kullanım yüzeyi, vurma düzlemi gibi bölümlerine biçimlendirme yapılmaktadır. Kullanımı sırasında kırılan, işlevini kaybeden, körelen aletler ağız kısmı sivriltilerek kullanılmaya devam etmektedir. Iskartaya çıkartılan aletler bazen farklı biçim verilerek kullanılmaya devam etmektedir.

Tablo 1. Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin üretim zincirindeki aşamalar

Kullanılan Hammaddeler		Üretim teknolojisi		Alet formları	Kullanım alanları	İkincil kullanım
Volkanik kayaçlar	Bazalt	Kaba bir biçim ya da Ön form (Preform) oluşturma	Doğrudan vurma	Yassı baltalar	Kesme Vurma Soyma Sıyırma Parçalara ayırma	Kullanım sırasında aşınan ya da kırılan kısımların yeniden şekillendirilmesi ya da başka bir amaç için aletin yeniden şekillendirilmesi
Magmatik kayaçlar	Gabro Granit Diyorit Andezit Kuvarsit	Taslak oluşturma	Çekiçleme	Kazma ya da Çapa		
			Sert çekiçleme	Keskiler		
Metamorfi k kayaçlar	Serpantin Gnays Şist Diyabaz	Elde edilen taslağı işleme göre biçimlendirme	Delik açma Kazıma Aşındırma	Keserler		
Sedimenter kayaçlar	Kumtaşı		Düzeltilme Sürtme Açıklama			

7. Kesici Kenarlı Sürtme Taş Aletlerin Kullanım Alanları

Kesici kenarlı sürtme taş aletlerin genel olarak tarlalardaki ayırık otlarının temizlenmesi gibi tarımsal faaliyetlerde, yapılarda kullanılacak ahşap elemanların şekillendirilmesi, etlerin kemiklerden ayrılması ya da parçalanması gibi kasaplık etkinliklerinde kullanıldığı görülmektedir (Bamyacı, 2017, 137; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 9, Özbek, 2008, 266; Özbek, 2009, 364). Genel olarak ahşap işçiliğinde, marangozluk işlerinde, ağaç kesmek, kesilen ağaçların kabuklarını soymak için de kullanıldığı bilinmektedir (Özbek, 2009, 365). Bunlarla birlikte hammaddesi kemik olan bazı aletlerin şekillendirilmesinde de bu aletlerden yararlanılmaktadır. Bu tür aletlerin işlevi konusunda en yaygın görüş bunların ahşap işçiliğinde kullanıldığıdır.

Çok işlevli olan bu aletlerin üzerindeki aşınma izlerinden ya da kullanım sonucunda görünür bir parlaklık kazanan yüzeylerden yola çıkarak geçmişte ne için kullanıldığı anlaşılmaya çalışılmaktadır (Masclans vd. 2017, 185). Mikro-iz, kenar kırılma, kenar açığı, kinetik ve mikroskopik analizlerle kesici kenarlı sürtme taş aletlerin tekil ya da çoklu kullanım özellikleri ile ilgili daha net çıkarımlar yapılabilmektedir (Bamyacı, 2017, 152-153; Masclans vd. 2017, 192).

Diğer yandan bu konuda deneysel çalışmaların yanında, çağdaş yerliler üzerinde yapılan etnoarkeolojik araştırmalar da önemli katkılar sağlamaktadır (Güldoğan 2011, 43). Yeni Gine'de, Batı Papua'da ormanlık kesimde yaşayan yerliler günümüzde de prehistorik dönemlerde yapılanlara benzer yassı baltaları üretmekte ve bunları ağaç kesimi başta olmak üzere çeşitli işlerde kullanmaktadırlar. Burada yapılan araştırmalarda yerlilerin bu aletleri nasıl ürettikleri ve hangi işlerde kullandıkları belgelenmiştir. Yassı balta kullanılarak, orta büyüklükte bir ağaç dört

kişi tarafından yaklaşık 90 dakikada kesilebilmektedir. Aletler kullanıldıkça körelen ağızları, sürtülerek tekrar sivriltilmekte, bu işlem, yassı balta artık kullanılamayacak hale gelene kadar tekrar edilmektedir (Pétreguin ve Pétreguin, 2011, 336).

8. Gre Filla'da Ele Geçen Örnekler

Gre Filla yerleşiminde 2019 yılında toplam 26 adet kesici kenarlı sürtme taş alet ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan 18 adedi ölçüleri alınabilen ve daha iyi işçilik gösterdiği için envanterlik eser listesine dahil edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 2. Gre Filla yerleşmesinde bulunan kesici kenarlı sürtme taş aletlerin tanım bilgileri

Kazı Envanter No	Buluntu Adı	Üretildiği Hammadde	Ölçüleri			Bulunduğu Tabaka	Bulunduğu Yer
			Uzunluk (cm)	Genişlik (cm)	Kalınlık (cm)		
GF-19- ENV-146	Yassı balta	Bazalt	22,3	6,2	4,8	4	P8 Açması Yapıların arasındaki dolgu
GF-19- ENV-147	Yassı balta	Bazalt	18,4	6,6	4,6	4	P8 Açması Yapıların arasındaki dolgu
GF-19- ENV-148	Yassı balta	Bazalt	8,1	5,2	2,1	1	P8 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-149	Yassı Balta	Kumtaşı	7,8	3,4	2	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-150	Yassı Balta	Bazalt	6,6	3,6	1,4	1	09 Açması Yüzey toprağı
GF-19- ENV-151	Yassı balta	Bazalt	6,5	3	1,6	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-152	Yassı balta (kırık)	Diyorit	6,5	3,9	1,7	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-153	Yassı balta	Bazalt	9	3	2,1	1	09 Açması Döküntü içinden
GF-19- ENV-154	Keser (kırık)	Bazalt	2,8	4	0.6	8	09 Açması Döküntü içinden

GF-19-ENV-155	Keski (kırık)	Gabro	3,2	1,2	0,7	1	P8 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-156	Keser	Kumtaşı	5,6	3	1,1	1	P9 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-157	Keser	-	9,9	5	1,6	1	42M yapısı Mekân içi
GF-19-ENV-158	Yassı balta	-	4,5	3,5	1,4	1	P9 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-159	Yassı balta	Granit	8,6	3	1,9	1	H5 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-160	Yassı balta	Mermer	8,2	7	2,4	2	H5 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-161	Yassı balta	Diyorit	9,7	3,5	2,7	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-162	Yassı balta (kırık)	Bazalt	7	5,3	3,5	1	08 Açması Döküntü içinden
GF-19-ENV-163	Yassı balta (kırık)	Bazalt	7	5,6	3	1	08 Açması Yüzey buluntusu

Kırık durumda olan ölçüleri alınamayan ve diğerlerine göre daha kötü korunmuş buluntular etütlük eser listesine eklenmiştir. Kesici gövde biçimleriyle ve ağız kenarıyla belirlenen yassı baltalar, sürtülerek biçimlendirilmiş ve genellikle yüzeyleri açıklanmıştır. Topuk kısmında yer alan izler yassı baltaların genellikle sapa takılarak ya da bir sapın içine geçirilerek kullanıldığını göstermektedir.

1. Yassı Baltalar

Büyük yassı baltalar: Bu tip, uzunluğu 5–22,3 cm, genişliği 3–7 cm arasında değişen, orta ve büyük boy yassı baltalardan oluşmaktadır. Bazılarında özellikle ağız ve gövde kısımlarında kullanımı sırasında aşınma izleri, kırıklar, kopuklar mevcuttur. Bazı örnekler üzerinde ağır işlerde kullanıldığını gösteren büyük çatlaklar görülmektedir. Büyük yassı baltaların küçük bir kısmında işçilik özensizdir. Bu türden yassı baltalar olasılıkla doğrudan kullanıma yönelik olarak üretilmiş olmalıdır. Büyük yassı baltalar genellikle özenli bir işçilik göstermektedir. Bazılarının ense kısmının takılacağı sapa uygun bir şekilde düzleştirildiği görülmektedir. Diğerlerinin hem ense hem de ağız kısmının kullanıldığı ve buna

bağlı olarak her iki kesimin de aşındığı görülmektedir. Bir rneęin gövdesinde yassı baltanın ağırlığını da dengeleyecek şekilde orta kesimin sapa takılmak için hafifçe dzleştirildiği fark edilmektedir (şekil 3, GF-19-ENV-148).

şekil 3: Yassı Balta

şekil 4: Büyük Yassı Balta

Bazı örneklerin gövdelerinin ağız kısmına doğru genişlediği ve üçgen bir forma sahip oldukları görülmektedir (Şekil 5, GF-19-ENV-150). Bazı örnekler oval şekilde, ense kısımları düzleştirilmiş ve kullanımı sırasında küçük kırıklar oluşmuştur. Ağız kısımlarının gövde ortasından itibaren çok iyi açıldığı ve pürüzsüz parlak bir yüzey oluşturulduğu görülmektedir (Şekil 6, GF-19-ENV-151).

Şekil 5: Yassı Balta

Şekil 6: Yassı Balta

Bazı örneklerin elde tutulabilecek büyüklükte çakılların üzerine şekillendirildiği görülmektedir. Bu tür örneklerde aletin sadece kullanılacağı ağız kısmı şekillendirilmiş ve hafifçe açılmıştır. Gövdenin geriye kalan kısmı herhangi bir işlem yapılmadan ham bırakılmıştır. Bu tür örneklerde ağız kısmında büyük parça kayıpları görülmesinden dolayı oldukça ağır işlerde kullanıldığı düşünülmüştür (Şekil 7, GF19-ENV-153).

Şekil 7: Ham Kenarlı Yassı Balta

Yassı baltaların benzer örneklerine, Aşıklı'da (Güldoğan, 2008, 529; Sönmez, 2018, 147), Körtik Tepe'de (Sırlan, 2019, 46), Sumaki Höyük'te (Erim Özdoğan, 2011, 57) Çayönü, Nevali Çori, Taşlıtepe (Çalgan, 2015, 111), Cafer Höyük (Cauvin vd. 2007, 89), Akarçay Tepe'de (Özbaşaran ve Duru, 2011, 200) ve Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü (Çelik, 2007, 146) gibi Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşmelerinde gözlenmiştir.

Küçük yassı baltalar: Daha küçük boyutlu, özenli bir işçiliğin sergilendiği bir örnekle temsil edilmektedir.

2. Keskiler: Bu başlık altında tanımlanan tek bir örnek ele geçmiştir. Gövdenin daralmaya başladığı yerden ense kısmına doğru olan kesimi kırılmıştır. Kırık bir şekilde ele geçmiş olmasına rağmen oldukça iyi bir işçilik göstermektedir. Aletin tüm yüzeyleri oldukça iyi bir şekilde açıklanmış, ağız kısmına uygulanan açıklama biraz daha yoğun uygulanmıştır (Şekil 8, GF-19-ENV-155). Benzer bir örnek Cafer Höyük yerleşmesinden de bilinmektedir (Cauvin et al. 2007, 89).

Şekil 8: Keski

3. Keserler: Bu başlık altında toplanan aletlerden toplamda iki adet ele geçmiştir. Üçgen formlu olan bu aletlerin birinin enseni dar, diğerinin oldukça düzgün bir şekilde düzleştirilmiştir ve her ikisinin de ağız kısımları çok düzgün bir şekilde işlenmiştir (Şekil 9, GF-19-ENV-157).

Şekil 9: Keser

Sonuç

Sürtme taş endüstrisi içinde değerlendirilen kesici kenarlı sürtme taş aletlerin, Neolitik dönemin başından başlayarak Demir Çağı başına kadar kullanımı, dönemsel farklılıklara rağmen önemini yitirmemiş, yapım teknikleri, tipleri ve kullanım alanları çok az çeşitlilik göstererek devamlılığını sürdürmüştür (Özdoğan, 2019, 180; Yaylalı ve Tütüncüler Bircan, 2014, 29-39). Yassı baltalar, kazmalar, keserler ve keskiler günlük yaşamda geniş bir kullanım alanına sahipken, bazı örnekleri sembolik anlamlar da içerebilmektedir. Uzun yıllar göz ardı edilen bu buluntu grubu, özellikle yerleşimin beslenme ekonomisinden başlayarak, sosyal organizasyondaki yeri, sembolik ve ritüel anlamları, yerel ve bölgesel ölçekte yapılan ticaret ve değiş tokuş, üretim gücü ve bölgeler arasındaki iletişim ağı içerisindeki rolü üzerine yapılan araştırmalarıyla oldukça önem kazanmıştır.

Diğer yandan çok yakın bir zamana kadar yayınlarda genellikle bu tür aletlerden küçük buluntular başlığı altında yüzeysel söz edildiği görülmektedir. Bu nedenle bu buluntu grubunun tipolojik, teknolojik ve işlev açısından hem buldukları bölge içinde hem de komşu bölgelerde ele geçen benzer buluntularla detaylı bir şekilde karşılaştırılmaları oldukça güçleşmektedir.

Bu yayın çalışması hazırlanırken Gre Filla'da 2020 yılı içinde devam etmekte olan kazı çalışmalarında bu tür aletlerin ele geçtiği arkeolojik bağlamlar konusunda önemli veriler elde edilmeye başlanmıştır³. Bu veriler bu tür aletlerin günlük kullanım eşyalarından öte toplumsal anlamlar da üstlendiğini göstermektedir. Özellikle ele geçtikleri arkeolojik bağlamların analizleri ilerleyen yıllarda çalışmalarımızın yönünü daha net belirlememizi sağlamıştır. Bu çerçevede

önümüzdeki yıllarda bu aletler üzerinde hammadde kaynaklarının petrografik ve jeokimyasal analizlerle belirlenmesi, aletlerin işlevine yönelik mikro ve makro iz analizleri ve mekânsal analizler olmak üzere üç başlık altında devam ettirilecektir.

Notlar

1. Neolitik Dönem’le ilişkilendirilen havan ve havaneli gibi sürtme taş teknolojisinin Epipaleolitik Dönem’de geliştiği bilinmektedir (Sagona ve Zimansky, 2015, 34). Fakat PPNA döneminden itibaren sürtme taş endüstrisinde yassı baltalar, öğütme taşları ve taş kaplar yaygın olarak görülmeye başlanmıştır (Bar-Yosef, 1980, 127; Kuijt ve Goring-Morris, 2002, 380).

2. Yassı baltalar genel olarak üç bölüme ayrılarak incelenmektedir. İnce ve keskin kenarı “ağız” ya da “verev”, arka bitim (kısa kenar) “ense” ya da “topuk”, ağızdan başlayarak enseye doğru daralan kısım “gövde” olarak tanımlanmaktadır (Özdoğan, 2019, 180-181; Özbek, 2009, 365).

3. Kazı alanında sürtme taş teknolojisiyle üretilen aletlerin yerleştirildiği alanlar ritüel işlevleri ile dikkat çekmektedir. Bu durum bu tür aletlerin işlev dışında başka anlamlar da yüklendiğini de göstermektedir.

Teşekkür

Çalışmanın hazırlanmasına destek veren Prof. Dr. A. Tuba Ökse’ye, Diyarbakır Müzesi’nde çalışan arkeolog Azad Gül’e ve Mevlüt Çolak’a, haritaları hazırlayan Şakir Can’a, Ambar Barajı Kurtarma Kazıları’nda çalışan arkeologlara çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Asouti, Eleni. "Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction Sphere," *Journal of World Prehistory* 20/2-4 (2006), 87-126.
- Atalay, İbrahim-Mortan, Kenan. (2006). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası. İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.*
- Bamyacı, O. A. *Prehistorik Gülpınar (Smintheion) Yerleşimi Sürtme Taş Alet ve Objeler: Tipolojik, Teknolojik Ve Fonksiyonel Bir Yaklaşım. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.*
- Bar-Yosef, Ofer. "Prehistory of the Levant," *Annual Review of Anthropology* 9 (1980), 101-133.
- Barkai, Ran. "PPNA Stone and Flint Axes As Cultural Markers: Technological, Functional And Symbolic Aspects". *The State of the Stone: Terminologies, Continuities and Contexts in Near Eastern Lithics*. Eds. Elizabeth Healey - Stuart Campbell - Osamu Maeda. Berlin: Campbell Archaeological Services, 2011.
- Baysal, A. (2016). "Materyal Kültür Elitizminin Göstergesi Olarak Arkeolojide Taşlar ve Diğer Taşlar". *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştay/Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna Bildiriler Kitabı*. Eds Pelin Ayter- Şahinde Demirci, İstanbul. Ege Yayınları, 2016.
- Bozbay, Heval. *Neolitik Dönem Akarçay Tepe Yerleşmesinde Küçük Buluntular Işığında Zanaat Ürünleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çalğan, Gültekin. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Cauvin, Jacques, Aurenche, Olivier, Cauvin, Marie-Claire. Balkan-Atlı, Nur. "The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Dolukhanov, Pavel. *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı*. Ankara: İmge Yayınevi, 1998.
- Durmuş, Esen. "Diyarbakır İli'nde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı," *TUCAUM, 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri*, (2018), 336-354, Ankara.
- Erim-Özdoğan, Aslı. "Çayönü". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.

- Erim-Özdoğan, Aslı. "Sumaki Höyük, A New Neolithic Settlement in the Upper Tigris Basin". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Erinç, Sırrı. Jeomorfoloji I. İstanbul: Der Yayınları, 2000.
- Goring-Morris, Adrian Nigel - Belfer Cohen, Anna. "The appearance of the PPNA in the Levant: Sudden? Gradual? And Where From?," *Anatian Metal VII*, (2016),185-198.
- Güldoğan, Emre. "Aşıklı Höyük Sürtmetaş Endüstrisi Kesiciler ve Diğer Araç, Silah ve Aletler Grubu". *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*. Eds İnci Delemen- Sedef Çokay Kepçe, Aşkı Özdizbay, Özgür Turak. Antalya: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2008.
- Güldoğan, Emre. "Aşıklı Höyük Sürtmetaş Buluntu Topluluğu." *TÜBA-AR 14*, (2011), 41-58.
- Güngördü, Ersin. Türkiye'nin Coğrafyası. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Yayınları, 2003.
- Güngördü, Fevzi Volkan. - Başoğlu, Okşan. "Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi: Sofular Höyük." *OLBA XXVII*, (2019), 41-60.
- Hauptmann, Harald. "The Urfa Region". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Karul, Necmi. "Gusir Höyük". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Kavak, Orhan. "Diyarbakır İli Dicle İlçesi ve Çevresinin Jeolojik Özellikleri". *Tüm Yönleriyle Diyarbakır Dicle İlçesi ve Turizm*. Ed Yusuf. Kenan Haspolat, İstanbul: Uzman Matbaacılık Yayınları, 2013.
- Kuijt, Ian - Goring Morris, Adrian Nigel. "Foraging, Farming, and Social Complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant: A Review and Synthesis". *Journal of World Prehistory* 16/4 (2002), 361-440.
- Masclans, Alba- Palomo, Antoni- Gibaja, Juan Francisco. (2017). "Functional Studies of Neolithic Stone Axes and Adzes. Experimental Programme and Archaeological Applications." *CPAG 27* (2017), 177-210.
- Özbaşaran, Mihriban- Duru, Güneş "Akarçay Tepe, A PPNB and PN Settlement in Middle Euphrates-Urfa". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.

- Ökse, Ayşe Tuba. - Konak, Aysin. - Yurt, Vehbi. "Ambar Barajı – Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala – 2018 Kurtarma Kazıları." *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, (2019) 299-314.
- Özbek, Onur. "Aktopraklık Höyük (Bursa) Sürtmetaş Endüstrisi Üzerine Öncül Arkeometrik Çalışmalar: Tipolojik Yaklaşım". *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 23, (2008), 265-278.
- Özbek, Onur. "2007 Yılı Gelibolu Yarımadası Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması". *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2009), 367-382.
- Özbek, Onur. "Trakya'da Neolitik Dönemde farklı kayaların kullanımı: Öncül gözlemler. Exploitation of different rocks in the Neolithic Turkish Thrace: preliminary observations". *International Symposium of Archaeometry-25th* (2010), 459-480.
- Özdoğan, Mehmet. "Mezraa-Teleilat". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Özdoğan, Mehmet. Hammaddeden Ustalara Tarihöncesi Arkeolojisinde Malzeme. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2019.
- Özdoğan, Mehmet - Hauptmann, Harald. Anadolu'da Neolitik Devrim, 12.000 Yıl Önce Anadolu İnsanlığın En Eski Anıtları. Baden: Karlsruhe Baden Eyalet Müzesi Yayınları, 2007.
- Özkaya, Vecihi - Çoşkun, Aytaç. "Körtik Tepe". *The Neolithic in Turkey*. Eds. Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen - Peter Kuniholm. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011.
- Sagona, Antonio-Zimansky, Paul. Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2009.
- Sırlan, Kemal. *Körtik Tepe 2014-2016 Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Sürtme Taş Alet*. Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sönmez, Devrim. *Küçük Buluntular Yoluyla Aşıklı Höyük Topluluğunun Çağdaşı Topluluklarla Etkileşimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şaroğlu, Fuat – Yücel, Yılmaz. "Doğu Anadolu'da neotektonik dönemdeki jeolojik evrim ve havza modelleri.", *Maden Tetkik Arama Dergisi* 107 (1986), 73-94.
- Şahin, Cemalletin - Doğanay, Hayati - Özcan, Nihat Ali. *Türkiye Coğrafyası*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2006.

Şengör, Ali Mehmet Celal - Yücel, Yılmaz. Türkiye’de Tetis’in Evrimi: Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım. Ankara: Türkiye Jeoloji Kurumu Yerbilimleri Özel Serisi, 1983.

Yaylalı, Serap-Tütüncüler Bircan, Özlem. Milet Müzesi Kesici Sürtme Taş Aletlerinden ‘Baltalar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014.